

Samsung möter Evalet: Om vår ängslan inför AI

MARTIN GUSTAFSSON

Innebär vetenskapens och teknikens framsteg att vi vet mer än förr om hur världen omkring oss är beskaffad? Martin Gustafsson skriver.

Frågan kan tolkas på olika sätt. Men anta att den förstås så här: Innebär vetenskapens och teknikens framsteg att människor i dagens samhälle har en bättre förståelse av hur de vardagliga tingarna i deras närmaste omgivning fungerar? Den tyske sociologen **Max Weber** besvarade redan 1918 denna fråga med ett rungande "Nej – tvärtom!". "Indianer och hottentotter", skriver han, vet oändligt mycket mer om sina redskap än vi. De flesta spårvägsresenärer har på sin höjd en mycket vag uppfattning om vad som krävs för att sätta spårvagnen i rörelse.

Webers rasistiska språkbruk har föråldrats, men de senaste decenniernas digitala utveckling har gjort hans huvudpoäng mer aktuell än någonsin. Forna tiders spårvagnar var åtminstone möjliga att begripa för en utbildad mekaniker. Nu har våra fordon förvandlats till kiselmonster vars feldiagnostisering kräver avancerad datautrustning som ingen mekaniker i världen egentligen begriper sig på. För att inte tala om våra laptops och mobiltelefoner. När de krånglar gör vi en omstart och håller tummarna. Ingen supportavdelning kan ge oss någon djupare förståelse av dessa märkliga tingestar, som vi hänger upp så mycket av vår tillvaro på.

Skillnaden mellan idag och 1918 kan göras tydligare genom att vi påminner oss om hur mekaniska ting, som gammaldags motorer, faktiskt inbjuder till en mycket tillfredsställande form av förståelse. Den svenske socialpsykologen **Johan Asplund** beskriver när han som ung insåg hur ett cykelhjuls ventilgummi utför sin uppgift:

Jag inspekterade den lilla tingesten och fick klart för mig hur den fungerade – exakt hur den fungerade. Denna och en rad andra liknande episoder har stannat kvar i minnet främst som en sinnesstämning. Det var som om det ljusnade. (Hur låter åskan? Förstudium till en vetenskapsteori, s. 22.)

Liknande upplevelser kan uppstå också när vi förstår oss på lite mer komplicerade mekanismer som till exempel en ångmaskin. Och hur knepig den än är att begripa, befinner sig den spårvagnsmotor som Weber hade i åtanke i samma dimension: att förstå hur den fungerar är en utmaning, men en glädjande och långt ifrån omöjlig sådan. När vi öppnar locket på vår mobiltelefon är erfarenheten däremot en annan. Dynamiken hos en gammaldags maskins rörliga delar har ersatts av en stum, stilla yta som sluter sig inför den konkreta åskådlighet vari Asplunds ljusnande sinnesstämning är rotad.

En aspekt av denna ljusnande sinnesstämning är en djupgående tillfredsställelse över att leva i en omvärld som vi kan hantera och bemästra. Och då menar jag inte bara en tillfredsställelse över att kunna utföra en massa imponerande saker, utan en tillfredsställelse över att förstå *hur* vi egentligen lyckas åstadkomma dessa ting.

I själva verket är vetenskapens och teknikens utveckling tvetydig: den leder oss *både* till en större och till en mindre förståelse av vår omgivning. I den tidiga fasen av utvecklingen var den första tendensen den mest framträdande. Vi började begripa en massa saker som vi tidigare inte begripit, och bemästrade vår omvärld på ett sätt som vi själva hade en hyfsat klar förståelse av. Men ju mer avancerad vår teknik och vetenskap blev, desto mer framträdande blev den andra, motsatta tendensen: även om vi fick tillgång till verktyg varmed vi kunde göra närmast mirakulösa ting, framstod dessa verktyg nu som alltmer obegripliga och främmande. Denna tendens var tydlig redan 1918. Nuförtiden är denna form av alienering ett grundläggande och allestädes närvarande drag i vår tillvaro.

På Youtube finns introduktionsfilmer till olika tekniska manicker som på ett mycket intressant sätt illustrerar denna poäng. Ta gärna tjugo minuter och titta igenom två sådana filmer. För det första en film från 1953 som introducerar

den nya tvättmaskinen ”Evalet”. För det andra en film från i år där Samsungs nya Galaxy S25 introduceras med alla sina nya AI-funktioner.

Det finns många iakttagelser att göra kring dessa filmer. De har förvisso sina likheter. Den tekniska pryl man pratar om sägs göra livet mycket bekvämare, smidigare och rationellare. Det finns en liknande glättighet i estetiken. Och naturligtvis är filmerna fulla av fördomar och stereotyper, en del lika över tid, andra historiskt varierande.

Men jag vill särskilt uppmärksamma två skillnader.

För det första finns det i tvättmaskinsfilmen en hög ambitionsnivå när det gäller att faktiskt förklara hur apparaten fungerar. De olika mekanismerna beskrivs rätt utförligt med mycket åskådliga illustrationer. Det är tydligt att man vill ge den tilltänkta publiken en känsla av att den nya maskinen är något de kommer att bemästra i den genuina mening jag beskrev tidigare. Någon sådan ambition finns inte i Samsung-filmen. Där beskrivs telefonen i stort sett som en trollstav, vars enorma förmågor vi helt enkelt bara ska häpna inför utan att ens försöka förstå hur de är möjliga.

För det andra är tvättmaskinsfilmen enormt mycket mer övertygande när det gäller värdet av den arbetsbesparing maskinen erbjuder. Till och med min konservativa gamla farmor, en sjubarnsmor som annars var tämligen skeptisk mot nya tekniska prylar, erkände villigt att tvättmaskinen var ett entydigt framsteg. Ett av husmoderns mest slitsamma jobb försvann med ens från arbetsdagen. Istället för ryggont och hudsprickor kunde hon få unna sig en stunds vila. Jämfört med detta ter sig den nya smartphonens förmågor – att på en muntligt ställd fråga kunna svara med tips om italienska restauranger med uteservering i närheten, att sammanställa innehållet i telefonsamtal i bullet points, och så vidare – som löjeväckande banaliteter. Dessutom vet förstås alla idag att ju mer avancerad en smartphone är, desto mer tid stjäl den från oss. Det är ju en väsentlig del av designen att vi ska absorberas av dess funktioner utan att egentligen reflektera över vad vi vill göra med de timmar vi spenderar framför skärmen.

KONTROLLERAR DEN MODERNA TEKNIKEN OSS ELLER VI DEN?

Här kommer vi in på ett annat viktigt tema. Den tidigare utvecklingen av vetenskap och teknik verkade framför allt innebära att vi lärde oss bemästra den natur som så att säga ligger utanför oss själva. Vetenskapen och tekniken verkade göra oss till härskare över den många gånger hotande verklighet som omger oss. Naturligtvis var detta en form av hybrid, byggd på illusionen att vi skarpt kan avskilja vår tillvaro

från den natur vari vår livsform utvecklats under miljontals år. Men ändå: det är lätt att förstå hur vetenskapens och teknikens utveckling kunde framstå på detta sätt, när den gav oss så många nya möjligheter att tämja naturens resurser för eget bruk.

Men vad som hänt under de senaste hundra åren är att vetenskapen och tekniken på ett alltmer uppenbart sätt har kommit att användas för att tämja och kontrollera oss. **Norman Wiener**s klassiker *Cybernetics* kom ut 1948, och är en tidig milstolpe i utvecklingen mot dagens artificiella intelligens. I en uppsats från 1965 förklarar **Georg Henrik von Wright** entusiastiskt att titeln på Wiener's bok kommer från grekiskans ord *kybernetea* (styrman), som i sin tur är avlett från verbet *kybernein*, att styra. Och det som skulle styras var målinriktat beteende, främst mänskligt sådant. Vid denna tid kunde von Wright ännu se med optimism på framtidsutsikterna: ”den exakta vetenskapen om beteende ger förnuftet ett vapen, en ny möjlighet att styrande inverka på de mänskliga gemenskapernas liv med medlemmarnas lycka och trygghet som ledstjärna” (*Den okände von Wright*, s. 280). Men det dröjde inte många år innan han blev mer tveksam inför denna väg till lycka och trygghet.

Nu vill jag inte alls förneka att det finns viktiga ting att lära från cybernetiken vad gäller vettig samhällsplanering. En fortsatt entusiastisk och mycket läsvärd framställning erbjuds i **Lars Ilshammars** förbisedda bok, *Systemen, överflödet och det gemensamma* från 2020. Däremot tror jag det är riktigt att säga att den form av beteendestyrning som modern digital teknik ägnar sig åt har gjort det allt svårare att upprätthålla känslan av att denna teknik vill oss gott. Visst, reklam och media försöker få oss att vidmakthålla entusiasmen, och vi vill nog fortfarande gärna tro på berättelsen om vetenskapens och teknikens lyckobringande effekter. Men i praktiken tycks vi numera snarare omfatta denna utveckling som något vi ”måste hänga på” för att inte ”missa tåget”. Tror vi alls innerst inne att detta tåg leder oss mot en ljusare framtid?

För utvecklingen tycks ju heller inte leda till något ökat gemensamt välbefinnande. Produktivitetsökningarna ger inte gemene man någon påtagligt kortare arbetstid eller högre lön, utan vinsterna sugs upp i de gigantiska tech-bolagen och tycks framför allt tillfalla ett fåtal superrika individer.

Det är, tror jag, mot bakgrund av hela detta sammanhang vi bör förstå människors oro inför den samtida AI-utvecklingen. Science-fiction-scenarier av typen ”AI kommer att ta över världen och ha ihjäl oss alla” sätter inte fingret på vad som egentligen är källan till vår ängslan. Denna ängslan går heller inte att råda bot på genom att tala om för oss att AI ”bara är ett nytt verktyg”. Modern AI-teknik är snarare att betrak-

ta som det senaste steget i en transformation som pågått under en lång tid, där de verktyg som vetenskap och teknik utvecklar har förändrats till sin karaktär på ett sådant sätt att vi har allt svårare att känna oss hemma med dem. Dessa verktyg tycks numera behärska oss snarare än tvärtom, och de verkar tjäna intressen som inte vill oss väl. Att råda bot på den situationen är en verkligt komplex utmaning, av samhälls-, politisk, kulturell och filosofisk art. Den förändringen är vad vi behöver diskutera – men den diskussionen har vi knappt påbörjat än.

WEBLÄNKAR:

Youtubeklipp om Evalet tvättmaskinen:

<https://www.youtube.com/watch?v=pnBdriDxMig>

Youtubeklipp om Samsung Galaxy S25:

<https://www.youtube.com/watch?v=mAUdVyXEJ2M>

Martin Gustafsson är professor i filosofi vid Åbo Akademi.